

L. DAMBRIŪNAS

KELIOS PASTABOS DĖL VEIKSLŲ SAMPRATOS

Siekiant pažangos bet kurioje mokslo srityje, būtinas yra sąvokų aiškumas bei tikslumas. Aspektologijoje kai kurios sąvokos dar tebėra nepakankamai gerai išaiškintos. Todėl čia ir bandysime kai kurias jų pasiaiškinti.

1. Kurios srities yra veiksmažodžių veikslų kategorija?

Kalbininkai vis dar nevienodai apie ją kalba. Rusų kalbos gramatikų autoriai paprastai ją vadina gramatine kategorija¹. Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje sakoma, kad „lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai yra leksinė-gramatinė kategorija“². Pagaliau tos gramatikos recenzentai A. Girdešis ir V. Žulys yra linkę veikslus laikyti leksine kategorija³ ir apgailestauja, kad tas klausimas gramatikoje nesvarstomas. Norminė, kad ir akademinė, gramatika tam, žinoma, nėra tinkamiausia vieta. Tačiau klausimas svarstytinas.

Nors rusiškose gramatikose kalbama apie rusų kalbos veiksmažodžių veikslus, o lietuviai kalbininkai kalba apie lietuvių kalbos veikslus, tačiau mūsų reikalui tas skirtumas neesminis, ir dėl to galima kalbėti apie veikslų kategoriją slavų ir baltų kalbose apskritai. Kadangi vieni veikslų kategoriją vadina gramatine, kiti leksine-gramatine, o treči tik leksine kategorija, tai pirmiausia kyla klausimas, ar tie nevienodi aptarimai nėra kartais gramatikos bei leksikos skirtingo supratimo rezultatas. Todėl pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kurie dalykai priklauso leksikai ir kurie — gramatikai. Čia, žinoma, ne vieta plačiau nagrinėti leksikos bei gramatikos sąvokas. Galima tik trumpai pasakyti, kad leksikoje kalbama apie žodžių reikšmes, o gramatikoje — apie jų formas. Bet gali kilti klausimas, kas yra leksinė reikšmė ir kas yra gramatinė forma. Gramatinės (morfologinės) formos (asmens, skaičiaus, laiko, nuosakos, rūšies) yra aiškios. Tai tokios žodžio savybės, kurios keičia sintaksinius santykius, bet nekeičia paties žodžio leksinės (realinės) reikšmės. Žodžių *rašau*,

¹ Грамматика современного русского литературного языка, Москва, 1970, 337; arba A. V. Isačenko, Die russische Sprache der Gegenwart, I, Formenlehre, Halle/Saale, 1962, 387, kur autorius tiesiog ir sako: Der Aspekt ist im Russischen eine grammatische Kategorie.

² Lietuvių kalbos gramatika, II (Morfologija), Vilnius, 1971, 27.

³ Baltistica IX (2) 208–209.

rašė, rašo, rašėme, rašysite, rašytume, rašomas, rašytas ir kt. leksinė reikšmė ta pati. Ją rodo bendra tų žodžių šaknis, o įvairios galūnės rodo skirtingas formas. Todėl kai sakoma, kad veikslai yra gramatinė kategorija, tai turėtų būti ir gramatinių, t. y. forminių priemonių veikslams reikšti, panašių į aukščiau minėtas. Tokios forminės priemonės – morfemos galėtų būti pridamos prie to paties veiksmazodžio šaknies ar kamieno – viena eigos, kita įvykio veikslui reikšti. Bet tokių morfemų nei slavų, nei baltų kalbose nėra. Vietoj to veikslams reikšti vartojamos tokios pat priemonės, kokios vartojamos ir naujiems, skirtingiems savo reikšme veiksmazodžiams sudarinėti – priešdėliai ir priesagos. Jeigu taip, jeigu veikslus reiškiantys veiksmazodžiai formaliai neišsiskiria iš kitų veiksmazodžių, tai kyla klausimas, ar jie ir savo reikšme skiriasi.

Bet ką vadiname leksine reikšme? Žodynuose nurodoma pagrindinė (realinė) veiksmazodžio reikšmė ir tos reikšmės atspalviai arba variantai. Pavyzdžiui, pagrindinių individualios reikšmės žodžių *bėgti, rašyti, skaityti* variantai yra *bėginėti, rašinėti, skaitinėti* arba pagrindinių žodžių *eiti, nešti, siųsti* variantai bus *ateiti, atnešti, atsiųsti*. Variantais juos vadiname todėl, kad jie turi bendrą pagrindą (šaknį) su pagrindiniais žodžiais ir tuo būdu bendrą pagrindinę reikšmę, bet skiriasi reikšmės variantu, kuris pasakomas specialiu formantu – priešdėliu ar priesaga. Nors tie variantiniai žodžiai tik iš dalies savo reikšme skiriasi nuo pagrindinių žodžių, vis dėlto juos laikome atskirais žodžiais – veiksmazodžiais. Tie variantai nuo pagrindinių žodžių tarpusavyje skiriasi veiksmo reiškimo būdais. Kai pagrindinis veiksmazodis yra kartinis, tai variantiniai gali būti kartotiniai, momentiniai ir kitokie.

Dabar gali būti klausimas, ar tie veiksmo būdą reiškiantys veiksmazodžiai turi ką nors bendra su veikslus reiškiančiais veiksmazodžiais. Darybiškai, kaip jau sakyta, jie nesiskiria. Bet kaip jie santykiauja savo reikšme? Gramatikose sakoma, kad veiksmo reiškimo būdas „sudaro pagrindą veiksmo kategorijai“. Vadinasi, veikslai yra išsivystę ar tebesivysto iš veiksmo būdą reiškiančių veiksmazodžių. Bet toji kilmė yra dalinė, ribota. Tik iteratyviniai veiksmazodžiai netenka daugiau ar mažiau iteratyvumo reikšmės ir gali virsti neiteratyviniais (t. y. duratyviniais) arba eigos veiksmo veiksmazodžiais. Tuo tarpu visi kiti veiksmazodžiai „iš prigimties“ turi abi reikšmes – veiksmo reiškimo būdo ir veiksmo. Sakysime, veiksmazodis *skaito* vadinamas duratyviniu (veiksmo reiškimo būdas), bet jis kartu yra ir eigos veiksmo, ir būtent dėl to eigos veiksmo, kad jis yra duratyvinis. Čia abi reikšmės – duratyvumas ir imperfektyvumas (eigos veikslas) – visai sutampa. Veiksmazodį *šuktelėjo* vadiname momentiniu (veiksmo reiškimo būdas), bet jis kartu yra ir įvykio veiksmo, ir būtent dėl to įvykio veiksmo, kad jis yra momentinis. Čia irgi abi reikšmės visai sutampa. Vadinasi, veiksmo reiškimo būdas ir veikslai yra glaudžiai tarpusavy susiję, tiesiog neatskiriamai suaugę. Dėl to galima sakyti, kad veikslai yra tam tikras veiksmo reiškimo būdų apibendrinimas, jų bendresniais vardais pavadinimas. Visi dura-

tyviniai ir iteratyviniai veiksmažodžiai turi bendrą veiksmo eigos vardą. Visi momentiniai (punktiniai), pradžios bei rezultatiniai (veiksmo galo) veiksmažodžiai turi bendrą įvykio veiksmo vardą. Vadinasi, veiksmažodžiai gali būti suskirstyti į dvi pagrindines grupes pagal veiksmo reiškimo būdą. Kai kalbame apie pirmą grupę, jai teikiame bendrą eigos veiksmo vardą. Kalbėdami apie antrą grupę, ją vadiname įvykio veiksmo vardu. Faktiškai, kalbėdami tiek apie veiksmo reiškimo būdą, tiek apie veikslus, turime prieš akis tuos pačius, su tom pačiom reikšmėm veiksmažodžius, kuriuos tik dvejopai vadiname – kartais detalesniais, o kartais bendresnio pobūdžio vardais. Jeigu taip, tai veikslų ir veiksmo reiškimo būdų santykis yra giminės ir rūšies santykis. Tai galima paaikškinti analoginiu kitos srities pavyzdžiu. Medžius galima skirstyti į dvi gimines – spygliuočius ir lapuočius, o šie skirstomi rūšimis. Spygliuočiai yra eglės ir pušys, o lapuočiai – ąžuolai, uosiai, beržai ir kt. Panašiai skiriamos ir dvi veiksmažodžių giminės – eigos ir įvykio veiksmo veiksmažodžiai, kurių pirmieji rūšiuojami į kartinius ir kartotinius, o pastarieji – į pradžios, momentinius, rezultatinius ir kt. Kaip nesakome, kad spygliuočiai yra vienas dalykas, o eglės ir pušys – kitas, taip negalima sakyti, kad eigos veiksmo veiksmažodžiai yra vienas dalykas, o kartiniai bei kartotiniai veiksmažodžiai – kitas dalykas. Dėl to tenka sakyti, kad leksinė reikšmė apima ne tik pagrindinę individualią veiksmažodžių reikšmę, bet ir mažesnių grupių, rodančių veiksmo reiškimo būdą, ir tuo pačiu didesnių grupių, reiškiančių veikslus, reikšmę, kurios yra tarpusavy glaudžiai susijusios. O jeigu taip, jei veikslai neturi specifinių formų ir savo reikšme nesiskiria nuo veiksmo reiškimo būdų, tai juos tenka laikyti leksine (reikšmine), o ne gramatine (formine) kategorija.

Čia galima pridurti ir dar vieną argumentą šiai nuomonei paremti, būtent tai, kad nėra grynų veikslinių porų, t. y. veiksmažodžių, reiškiančių tik veikslus ir neturinčių jokios leksinės reikšmės skirtumų. Ne tik priešdėliniai ir nepriešdėliniai veiksmažodžiai tiek slavų, tiek ir lietuvių kalboje nesudaro „grynų porų“, pavyzdžiui, *mušti – užmušti*, *bit' – ubit'*, bet ir priešdėlinių veiksmažodžių poros nėra „grynos“. K. Musteikis savo knygoje apie rusų ir lietuvių kalbų lyginamąją morfologiją teigia, kad rusų kalbos veiksmažodžiai su priesagomis *-yva/-iva/*, *-va* „reiškia, kaip paprastai, pasikartojantį veiksmą“. Toje pat knygos vietoje jis cituoja ir O. P. Rassudovą, kuri teigia tą patį. Po to K. Musteikis daro išvadą: „Vadinasi, kartojamasis veiksmas rusų kalboje organiškai yra susijęs su veikslu ir yra priešpastatytas įvykio veikslui“⁴. Bet veiksmažodžiai, kurie reiškia besikartojantį veiksmą, yra iteratyviniai, ir tai yra jų leksinė reikšmė. Ir jeigu daugumos veiksmažodžių rusų kalboje leksinė reikšmė yra „organiškai susijusi“ su veikslu, tai tenka daryti logišką išvadą, kad rusų kal-

⁴ Žr. jo Сопоставительная морфология русского и литовского языков, Вильнюс, 1972, 139.

boje nėra veiksmažodžių, reiškiančių tik veikslus. Tai taip pat neleidžia sakyti, kad rusų kalbos veikslai yra gramatinė kategorija.

Bet pripažįstant, kad leksinė reikšmė yra „organiškai susijusi“ su veikslu, gal galima sakyti, kad veikslai, nors ir nevadinami gramatine kategorija, vis dėlto galėtų būti vadinami leksine-gramatine kategorija. Iš tolimesnių pastabų turėtų paaiškėti, kad nėra tokios kategorijos negali būti. Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje sakoma, kad „veiksmažodžių veikslų kategorija (...) neturi specialių formų bei morfologinių požymių. Tai yra pirmoji ir pagrindinė lietuvių kalbos veikslų ypatybė. Abstrakti, gramatinė įvykio ar eigos veiklo reikšmė išplaukia iš leksinės reikšmės“⁵. Tačiau išvada iš šių teiginių ten pat padaryta visai nelogiška: „Todėl lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai yra leksinė-gramatinė kategorija“. Kaip galima kalbėti apie veikslų, kad ir iš dalies, „gramatinę kategoriją“, jei jie neturi „specialių formų bei morfologinių požymių“? Gramatinė kategorija be gramatinių (morfologinių) požymių logiškai neįmanomas dalykas. Bėlika išvada, kad veikslai, kurių reikšmė „išplaukia iš leksinės veiksmažodžio reikšmės“, yra tik leksinė kategorija.

Visas nesusipratimas kyla iš nepakankamo išsiaiškavimo, kas yra gramatinė kategorija. Faktiškai gramatinė kategorija, kaip jau anksčiau sakyta, yra ne kas kita, kaip morfologinė kategorija, kuri reiškia specialiomis morfemomis. Tos morfemos nekeičia veiksmažodžių leksinės reikšmės, o tik jų sintaksinius santykius sakinyje. Kai kas panašiai ir priešdėlius bei priesagas laiko tos pat rūšies morfemomis ir teigia, kad jos, reikšdamos veikslus, nekeičia veiksmažodžių leksinės reikšmės. Bet taip iš tikrųjų nėra. Priešdėliai bei priesagos nėra grynai forminiai, o reikšminiai-darybiniai elementai, ir dėl to pačių veikslinių veiksmažodžių, sudarančių poras, skirtumas nėra tik formalinis, o reikšminis. Yra iliuzija manyti, kad veiksmažodžiai, sudarantys eigos ir įvykio veikslų porą, savo leksine reikšme yra tapatūs, o skiriasi tik forma. Iš tikrųjų veikslinės poros veiksmažodžiai skiriasi ir savo struktūra, ir reikšme. Ne tik porų, kaip *mušė – užmušė*, *bil – ubil*, bet ir tokių, kaip *perrašė – perrašinėjo*, *perepisał – perepisyval*, abu veiksmažodžiai skiriasi ir reikšme, nes veiksmo trukmė ir jo baigtumas nėra kokia formalybė, o skirtingi tikrovėje dalykai. Kalboje tie dalykai gali būti skirtingais būdais reiškiama. Tose kalbose, kur veiksmažodžiai yra veiklo atžvilgiu neutralūs, t. y. dviveiksliai ir tuo pačiu dvireikšmiai, susidaro įspūdis, kad čia veikslai neturi gramatinių formų. Bet tose kalbose (pvz., slavų), kur kiekvienam veikslui reikšti vartojamas atskiras veiksmažodis, susidaro įspūdis, kad čia veikslai reiškiama morfologiškai. Taip galvojantieji forma laiko arba darybinius formantus, arba visą veiksmažodį laiko lyg veiklo forma, forminį elementą, kurio čia nėra, sutapatindami su visu veiksmažodžiu. Iš tikrųjų slavų, kaip ir baltų, kalbose veikslai reiškiama ne „grynais“ priešdėliais ir priesagomis, o skirtingos

⁵ Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971, 27.

reikšmės veiksmažodžiais, kurie, vartojami su tais priešdėliais bei priesagomis, įgyja specifines reikšmes, kurių neturi veiksmažodžiai be tų darybinių formantų, ir tuo būdu susidaro skirtingų reikšmių veiksmažodžių poros. Tas jų poriškumas rodo, kad vis dėlto tie veiksmažodžiai savo reikšme yra artimi, nors ir netapatūs. Galima sakyti, kad jie žymi vieno daikto dvi skirtingas puses ar dalis. Ieškant analogijos gramatikoje, galima būtų veikslines poras lyginti su kitos reikšmės veiksmažodžių poromis, pavyzdžiui, su paprastais ir sangražiniais (*kelti—keltis*), savaiminiais — priešastiniais (*migti—migdyti*), padaromaisiais bei parūpinamaisiais (*siūti—siūdinti*), kurių nariai irgi yra tarpusavy glaudžiai susiję. Vis dėlto tokias poras laikome ne tik skirtingos formos, bet ir skirtingos reikšmės veiksmažodžiais. Panašiai ir veikslines poras turime laikyti skirtingais veiksmažodžiais. Tad tenka daryti galutinę išvadą, kad veiksliskumas nėra forma, o reikšmė, ir dėl to veikslai nėra nei gramatinė, nei leksinė-gramatinė, o tik leksinė kategorija.

Šitaip galvoja ne tik A. Girdenis su V. Žuliu. Kaip nurodo A. Paulauskienė, čekų kalbininkas V. Machekas slavų kalbų veikslų kategoriją laiko tik leksine kategorija. Ji rašo: „V. Machekas sako, kad veikslų kategorija (catégorie d’aspect) buvusi leksinė ir, nežiūrint daugumos lingvistų nuomonės, leksinė ji pasilikusi iki šių dienų. Kaip pažymi J. Bichari, V. Macheko koncepcija užima maždaug izoliuotą vietą, bet, matyt, ji turi tam tikrą pamatą“⁶. Macheko darbo man neteko skaityti, bet vargu jį galima laikyti izoliuotos nuomonės. Taip manančių yra ir daugiau kalbininkų, pavyzdžiui, Moritz Regula⁷, kuris tarp veiksmo reiškinio būdo ir veikslų neranda skirtumo, o iš lietuvių Z. Dumašiūtė, kuri jau senokai rašė: „Tai, kad veiksmažodžio veikslas ar jo aiškumas priklauso nuo konteksto ir veiksmo situacijos, tik patvirtina mintį, jog lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslai nėra gramatinė kategorija, juo labiau, kad jie neturi nė gramatinės išraiškos⁸. Atrodo, kad ir A. Paulauskienė yra linkusi panašiai galvoti: „Pati lietuvių kalbos veikslų kategorija (...) iš esmės lietuvių kalboje lieka darybinė kategorija“⁹. Darybinė, vadinasi, reikšminė, o ne forminė. Kaip matome, dalykas pradeda aiškėti.

2. Ką veikslai iš tikrųjų reiškia?

Kas yra eigos ir kas yra įvykio veikslas, rodos, visiems yra labai aišku. O vis dėlto ir dabar dar pasitaiko nevienodų, o kartais net keistokų aiškinimų. Sakoma, kad eigos veikslų veiksmažodžiai reiškia veiksmo eigą (trukmę, procesą), o įvykio veikslų — atliktą veiksmą (pasibaigusį vyksmą). Jeigu veiksmažodžiu galima išreikšti aktualų, faktiškai vykstantį (vykusį ar vyksiantį) ar visada vykstantį veiksmą, tai

⁶ Kalbotyra X (1964) 56.

⁷ Žr. jo Grundlegung und Grundprobleme der Syntax, Heidelberg, 1951, 128.

⁸ Lietuvos TSR MA Darbai, Serija A, 1(12), 1962, 244.

⁹ Kalbotyra X (1964) 73.

sakoma, kad jis yra eigos veikslas. Pavyzdžiui, ratas *sukasi/sukosi, suksis/* ir žemė *sukasi* aplink saulę. Jeigu veiksmažodžiu negalima išreikšti vykstančio (vykusio ar vykstančio), o tik įvykusį veiksmažodžiu, tai sakoma, kad jis yra įvykio veikslas. Todėl *rašyti* yra tik eigos, o *parašyti* tik įvykio veikslas. Eigos veikslui nustatyti tinka toks kriterijus – klausimas: ką jis veikia? Į tą klausimą galima atsakyti tik eigos veikslas veiksmažodžiu. Išimtį čia sudaro palyginti nedidelis skaičius veiksmažodžių, reiškiančių ne veiksmažodžiu, o būseną, pvz.: *matyti, žinoti, galėti, girdėti* ir kiti, kuriais negalima atsakyti į klausimą: ką jis veikia? Tačiau ir būsenos veiksmažodžiai gali būti eigos ir įvykio veikslas, pvz.: *matyti, žinoti* ir *pamatyti, sužinoti*.

Iki čia klausimas, galima sakyti, aiškus. Jis pradeda darytis nebe toks aiškus, keliant tokį klausimą: ar įvykio veikslas veiksmažodis visada reiškia tik įvykusį, atliktą veiksmažodžiu? Ar juo negali būti kartais reiškiamas ir trunkantis veikslas? Čia atrodo lyg koks prieštaravimas – įvykio veikslas veiksmažodis ir trunkantis veikslas. Vis dėlto kalbininkai sutinka, kad vienas toks atvejis yra, būtent, vadinamasis sutapimo atvejis, kai veikslas ir to veiksmo išreiškimas žodžiu sutampa, pvz., sakiny: *aš tai iš anksto pasakau, kad...* Čia įvykio veikslas veiksmažodžiu *pasakau* reiškiamas toks veikslas, kurio trukmė laiko atžvilgiu sutampa su pačiu to veikslas veiksmažodžio ištarimu. Čia įvykio veikslas veiksmažodžio esamojo laiko forma tartum tampa eigos veikslas. Bet ir šiuo atveju įvykio veikslas veiksmažodžio vartojimas galimas todėl, kad čia toji trukmė lyg sutampa su įvykiu: *pasakau* kartu reiškia ir *pasakiau*.

Bet ar gali būti daugiau tokių atvejų? Kai kurie kalbininkai atsako teigiamai. Įvykio veikslas veiksmažodžio esamojo laiko forma, kada ji reiškia ne aktualų veiksmažodžiu, o tik galėjimą veikti, jie irgi vadina eigos veikslas forma. Pavyzdžiui, *mergaitė jau paskaito, pašoka*, kur šios formos reiškia „gali paskaityti“, „gali pašokti“. Mat, šios formos reiškiančios ypatybę (būseną), kuri reiškianti trukmę. Taip sako A. Paulauskienė¹⁰, E. Galnaitytė¹¹, J. Paulauskas¹². Kiti su tuo nesutinka, manydami, kad veiksmažodžiu reiškiantys veiksmažodžiai *paskaityti, pašokti, pakalbėti* niekada negali virsti būsenos veiksmažodžiais, ir dėl to *paskaito, pašoka* nereiškia grynos būsenos, o kartu būseną ir veiksmažodžiu – galėjimo būseną ir šokimo veiksmažodžiu. Veiksmažodis *galėti* reiškia trunkančią būseną, o *pašokti* netrunkantį (atliktą) veiksmažodžiu. Galima išreikšti ir trunkantį šokimo veiksmažodžiu, ir tada sakome *šoka*, o tas gali reikšti aktualų veiksmažodžiu (dabar šoka) ir galimą veiksmažodžiu (gali šokti). Reiškiant galimą veiksmažodžiu, vartojami abiejų veikslų veiksmažodžiai. Galima sakyti: *mergaitė jau skaito, rašo* ir *paskaito, parašo*. Tuo būdu faktiškai kalbame apie tą patį tikrovės faktą, bet formaliai jį skirtingai išreiškiame. Žodžio *skaito* trukmė yra aiški, o žodžio *paskaito*

¹⁰ Kalbotyra XIII (1964) 167–168.

¹¹ Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971, 31.

¹² Literatūra ir kalba, III, Vilnius, 1958, 443.

įvykio veiksliskumas nėra ryškus, nes čia veiksmažodis nereiškia aktualaus veiksmo. Vis dėlto *paskaito* yra lygu „gali paskaityti“, kur *paskaityti* veiksliskumas (veiksmo baigtumas) gana aiškus.

Yra ir daugiau atvejų, kur įvykio veiksmo veiksmažodžių esamojo laiko formos tartum pasidaro eigos veiksmo. Bet tas pasidarymas tėra tariamas. Taip tik atrodo. Pavyzdžiui, sakinyje: *jis mums dažnai parašo* (laiškų) esamojo laiko forma iš tikrųjų nereiškia truncančio veiksmo, o tik eilę paskirų, jau įvykusių ir, gal būt, įvyksimų veiksmų. *Parašo* nereiškia, kad dabar rašo, o tik kad keletą kartų jau parašė ir, leidžiama, dar parašys. Dėl to *parašo* čia dar nereiškia eigos veiksmo. Panašus atvejis yra ir tas, kai kalbama apie abstraktų laiką, apie nuolatinį veiksmą. Toks veiksmas irgi gali būti reiškiamas eigos ir įvykio veiksmažodžiais. Galima sakyti: *žemė sukasi aplink saulę ir – žemė apsisuka aplink saulę per 365 dienas*. Pirmu atveju turime galvoj trukmę ir dėl to vartojame eigos veiksmo veiksmažodį. Antru atveju – tam tikrą užbaigtą veiksmo vienetą (apsisukimą), kuris kartojasi, bet kadangi įsivaizduojamas kaip užbaigtas, todėl reiškiamas įvykio veiksmo veiksmažodžiu. Aplamai įvykio veiksmo veiksmažodžių esamojo laiko formos netampa eigos veiksmo. Jos kartais reiškia tik tariamą trukmę, bet faktiškai tik praeties ar ateities įvykius. Dėl to reikia skirti paties veiksmažodžio aspektinę reikšmę, jo esminę funkciją, nuo to, kaip jis kartais panaudojamas. Esamojo laiko formos kartais naudojamos praeties įvykiams aprašyti (esamasis istorinis laikas), bet dėl to jos netampa būtojo laiko formomis. Esamojo laiko formos su priešdėliais gali reikšti eigos veikslą tik tų veiksmažodžių, kurie nėra tikri įvykio veiksmo veiksmažodžiai, o tik iš dalies įvykio ir iš dalies eigos veiksmo, pvz.: *ateiti, nueiti, įeiti*, ar kurie tėra tik eigos veiksmo, pvz.: *pavydėti, išmanyti* ir kt.

Pasitaiko dar ir pačių veikslų apibrėžimo netikslumų, ypač įvykio veiksmo, kuris aptariamas įvairiais terminais. Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje veikslai taip apibrėžiami: „Veiksmažodžio savybė reikšti kokį nors konkretų veiksmą ir kartu apibūdinti jį kaip procesą arba kaip nutrauktos, ribotos **trukmės** veiksmą vadinama veikslu“. Kiek toliau įvykio veikslas taip nusakomas: „Veiksmažodžiai, kurių žymimo veiksmo **eiga** yra nutraukta, t. y. šiokiu ar tokiu būdu ribota, yra įvykio veiksmo“¹³. Tokiame įvykio veiksmo apibrėžime yra du netikslumai. Pirmiausia įvykio veikslas negali būti siejamas su veiksmo trukme arba eiga, tai šiuose apibrėžimuose mano pabrukta. Veiksmo eiga arba trukmė, kad ir kaip ribota, vis tiek yra eiga ir iš esmės nesiskiria nuo neribotos eigos. *Jis visada dirba, jis dirbo 50 metų ar dirbo 15 minučių* – visur čia *dirba – dirbo* tėra tik eigos veiksmo. Faktiškai įvykio veiksmo sąvoka ir trukmės sąvoka yra prieštaraujančios, ir dėl to įvykio negalima apibūdinti trukme.

¹³ Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971, 26.

Antra, įvykio veiksmo negalima apibūdinti veiksmo ribotumu ar nutraukimu. Sakyti, kad įvykio veiksmas reiškia ribotą veiksmą, tai tas pat, kas ir sakyti, kad tylėjimas yra ribotas kalbėjimas ar stovėjimas yra ribotas judėjimas (ėjimas). Įvykis logiškai negali būti ribotas ar nutrauktas. Ribota ar nutraukta gali būti tik eiga, bet ne įvykis. Kai norime išreikšti veiksmo ribotumą ar nutrukimą, turime vartoti eigos veiksmo veiksmažodį ir dar ką nors, kas rodytų to veiksmo nutrukimą, pvz., *skaičiau knygą vieną valandą*. Čia aišku, kad skaitymo veiksmas buvo ribotas, truko tik valandą ir po to buvo pertrauktas. Bet čia pats veiksmas reiškiamas eigos veiksmo veiksmažodžiu, o jo nutrukimas kitais žodžiais. Tuo tarpu sakiny *perskaičiau knygą* veiksmažodis anaipol nerodo, kad veiksmas buvo ribotas ar nutrauktas. Priešingai, jis rodo, kad veiksmas buvo atliktas – visa knyga perskaityta. Su įvykio veiksmu sieti ribotumą ar nutraukimą taip pat neleidžia logika, nes nutrūkti gali tik eiga, tik tai, kas vyksta, ne įvykis. Lietuvių, kaip ir slavų, kalbose tėra tik vienas atvejis, kada įvykio veiksmo veiksmažodžiai rodo tartum ribotą ir nutrauktą veiksmą. Tai tokie veiksmažodžiai, kaip *paskaitė, pakalbėjo, pagulėjo*. Bet kadangi tos rūšies veiksmažodžiai faktiškai reiškia tam tikro laiko praleidimą, ką nors veikiant, t. y. veiksmo dalies atlikimą, tai ir *paskaitė knygą* reiškia knygos dalies perskaitymą, ir dėl to tai reiškiamą įvykio veiksmu. Vadinasi, ir čia turime ne veiksmo nutraukimą, bet jo atlikimą.

Tas veiksmo ribotumo bei nutraukimo terminas atsirado greičiausia nusižiūrėjus į rusų kalbos gramatikas, kur šalia kitų terminų, kaip *soveršenije, celostnost', zakončennost'*, vartojamas ir terminas *predel* (riba), kuris mažiausiai tam reikalui tinka. Iš tikrųjų įvykio veiksmo veiksmažodžiai reiškia kurio nors viso veiksmo atlikimą, ir dėl to geriausiai gal tinka žodis *soveršenije*, tatau rodo ir visuotinai vartojamas terminas *soveršennyj vid*. Kadangi lietuvių kalboje atlikimas ir baigimas reiškia maždaug tą patį, tai galima sakyti, kad įvykio veiksmas reiškia veiksmo baigtumą arba baigtį. Vienoje vietoje ir akademinėje gramatikoje sakoma, kad apibrėžtos reikšmės veiksmažodžio *ateiti* būtojo kartinio laiko forma *atėjo* rodo „veiksmo baigtį“. Kadangi toji forma reiškia įvykio veiksmą, tai ir šioje gramatikos vietoje įvykio veiksmas teisingai apibūdinamas veiksmo baigtimi. Tuo būdu turime tokią opozicinę porą: eiga – įvykis arba trukmė – baigtumas (baigtis), rus. *dlitel'nost' – soveršenije*, vok. *Dauer – Vollendung*. Jei trukmę grafiškai vaizduotume brūkšniu, tai baigtumą galėtume vaizduoti trukmės neturinčiu tašku.

Reikia tik skirti veiksmo baigtumą ir veiksmo galą. Šis galo terminas seniai vartojamas tam tikrai veiksmo būdo rūšiai aptarti, nors tam reikalui jis nelabai tinka, nes veiksmo galas faktiškai reiškia paskutinę trunkančio veiksmo fazę, vadinasi, tam tikrą trukmę. Bet kai vadovėliuose ar straipsniuose kalbama apie veiksmo galą, turima galvoj ne paskutinė to veiksmo fazė, o viso veiksmo baigtumas. Tuo būdu veiksmo galo terminu faktiškai vadinamas įvykio veiksmas. Dėl to ir žodynuose tie patys žodžiai kartais vadinami veiksmo galo, o kartais įvykio veiksmo. Lietuvių kal-

boje nėra veiksmažodžių, kurie reikštų tik veiksmo galą. Norint jį pasakyti, reikia vartoti du veiksmažodžius – *baigia* ir kitą veiksmažodį, kurio galą norime pažymėti, pvz., *baigia rašyti*. Tuo tarpu *parašė* reiškia ne veiksmo galą, o visą baigtą veiksmą.

Turint galvoj abi veiksmažodžio funkcijas, negalima ir jo apibrėžimo daryti tik pagal vieną kurią funkciją. Todėl negalima sutikti su tokiu jo nusakymu akademinėje gramatikoje: „Veiksmažodžiai yra žodžiai, kurie reiškia veiksmą kaip procesą ir turi ypatybę valdyti tam tikras žodžių formas“¹⁴. Toks apibrėžimas tinka tik eigos veiksmo, bet netinka įvykio veiksmo veiksmažodžiams. Norint, kad jis apimtų visus veiksmažodžius, reikėtų sakyti kad ir šitaip: veiksmažodžiai yra žodžiai, kurie reiškia veiksmą – jo trukmę arba jo baigtumą; arba trumpiau: veiksmažodžiai reiškia veiksmą arba būseną, – neaiškinant smulkiau, kokį veiksmą.

Trukmę ir baigtumą lietuvių kalboje galima reikšti dviem būdais. Pirmas – trukmei ir baigtumui reikšti vartojami atskiri veiksmažodžiai, pvz., *rašyti* tik trukmei, o *parašyti* – tik veiksmo baigtumui. Tokius veiksmažodžius galima vadinti vienaveiksliais. Antras būdas – vienas ir tas pats veiksmažodis gali reikšti abu veiksmus – trukmę ir baigtumą. Tada sakoma, kad jis yra dviveikslis, ir kurią veikslą jis reiškia konkrečiu atveju, rodo situacija, sakinio kontekstas. Pvz., *duoti, grįžti, mirti* sakinyje gali reikšti ir eigos, ir įvykio veikslą. Pagaliau lietuvių kalboje yra dar ir trečia rūšis veiksmažodžių, kurių negalima vadinti nei vienaveiksliais, nei dviveiksliais, nes vienos jų formos (esamojo laiko ir iš jo padarytosios) yra tik eigos veiksmo, o kitos – tik įvykio veiksmo. Tokie yra terminatyviniai, judėjimą reiškiantys veiksmažodžiai, pvz.: *ateiti, nueiti, įnešti, parnešti, atidaryti, uždaryti* ir kiti. Juos galima vadinti iš dalies eigos ir iš dalies įvykio veiksmo veiksmažodžiais.

SMULKMENOS

XVIII

J. Kazlauskas, nurodęs, kad mūsų tariamoji nuosaka yra sudaryta iš supino ir pagalbinio veiksmažodžio, kurio šaknis prasidėjo priebalsiu *b-*, iškėlė hipotezę, jog „Ilgainiui tas pagalbinis veiksmažodis, kaip atskira asmenuojama veiksmažodžio forma, išnyko ir, suaugęs su supinu, tapo postpozicija, kuri neteko morfologinės optatyvo reikšmės ir buvo pasmerkta išnykti“, žr. J. Kazlauskas, Iš optatyvo istorijos, – LKK, IV, 1961, 75. Pastarajai išvadai (jo paties išretintai) paremti, autorius išnašoje nurodė į nebaigtą rašyti K. Būgos straipsnį apie elementų, netekusių morfologinės reikšmės, nykimą kalboje (K. Būga, Rinktiniai raštai, I, 578 tt.), tvirtindamas, jog „Panašią išvadą tikriausiai būtų priėjęs ir K. Būga, jeigu būtų pabaigęs čia nurodomą straipsnį“ (p. 75²³).

¹⁴ Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971, 7.